

DOROTA SZELEWA – MICHAL P. POLAKOWSKI

Ki törődik a gyerekekkel?

A gyermekgondozási rendszerek változó mintái
Kelet-Közép-Európában*

A tanulmány az új EU-tagországok gyermekgondozási ellátásait hasonlítja össze. A gyermekgondozási politika két fő pillérét – az államilag nyújtott gyermekgondozási szolgáltatásokat és a gyermekgondozáshoz igénybe vehető szülői szabadság juttatásait – vizsgálja. Az elemzésben a fuzzy halmazok ideáltípusainak megközelítését alkalmaztuk. Az eddigi tanulmányokkal ellentétben a cikk a kelet-közép-európai régiót nem egységes tömbként kezeli, hanem arra törekszik, hogy bemutassa a régió egyes országaiban alkalmazott gyermekgondozási politikák eltéréseit. Ezeket az eltéréseket rendszerbe foglaltnak tárgyalja, melyben a gyermekgondozási szakpolitikák négy fő csoportját azonosítja. Ezek a következők: explicit familiarizmus, implicit familiarizmus, női mobilizáció és átfogó támogatás. A vizsgált országok közül a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Szlovénia az explicit familiarizmus szakpolitikai modellt, Észtország és Lettország a női mobilizációt, Litvánia és Magyarország pedig a gyermekgondozás átfogó támogatási modelljére jellemző szakpolitikákat képviseli; végül Lengyelország az implicit familiarizmus modell jellemzőivel írható le.

Bevezetés

A gyermekgondozási szakpolitikák az elmúlt években az állam egyik fő eszközévé váltak a nemek közötti viszonyok és a nők gazdasági autonómiájának alakítása terén (Daly, 1994; Jenson, Sineau, 2001). Míg a családpolitika és a társadalmi nemi rendszerek (gender regimes) kérdései Nyugaton már meglehetősen sok figyelmet kaptak, az újonnan demokratizá-

* Dorota Szelewa – Michal P. Polakowski: Who Cares? Changing patterns of childcare in Central and Eastern Europe, *Journal of European Social Policy* (JESP) May 2008; vol. 18: pp. 115–131. Az ESPAnet és a JESP doktorandusz kutatóknak kiírt pályázatán nyertes tanulmány.

lódott posztszocialista országok helyzetét ez idáig csak kevesen elemezték. Ezért a régió gyermekgondozási politikáinak változásairól kialakult kép gyakran egyoldalú. Az általános elképzelés szerint a szocializmus alatt a nőket különböző ösztönzőkkel, így államilag biztosított, megfizethető gyermekgondozási szolgáltatásokkal arra ösztönözték, hogy lépjenek be a munkaerőpiacra, majd az egypártrendszer összeomlását követően az újonnan demokratizálódott államok kormányai azt feltételezték, hogy ezek a társadalmak majd a férfi családfenntartó modellt választják, és ezért elkezdtek bezárni a gyermekgondozási intézményeket, elsősorban a bölcsődéket, és megvonták a pénzügyi támogatásokat (Ferge, 1992; Sainsbury, 1994).

Ezek a folyamatok valóban megjelentek a gyakorlatban és kétségtelen, hogy sok volt a közös vonás az egyes országok között. Ezért a posztszocialista országok családpolitikáit egységes egészként kezelték és a refamiliarizálást mint minden országra jellemző közös trendet hangsúlyozták (Hantrais, 2004; Pascall, Lewis, 2004). Még mindig ritkaságnak számítanak azok a tanulmányok, melyek az egyes országok szakpolitikáinak lehetséges eltéréseit vizsgálják (e kivételre vö. Fodor et al., 2002; Saxonberg, Sirovatka, 2006), és ezek a munkák is általában csak a szülői szabadsághoz kapcsolódó ellátásokra összpontosítanak (a gyermekgondozási szolgáltatások vizsgálata nélkül), 2-3 eset egyidejű elemzésével. Az összehasonlítások azonban gyakran nem elég rendszerezettek, és nem térnek ki az egyes országok közötti eltérésekre sem.

E tanulmány célja, hogy az országok közötti eltérések pontos és rendszerezett összehasonlító leírásával gazdagítsa a kelet-közép-európai régió gyermekgondozási politikájáról és annak változásairól kialakult képet. E feladathoz először olyan adathalmazok összegyűjtésére volt szükség, melyek korábban ismeretlenek voltak, különösen a posztszocialista átalakulás korai szakaszára vonatkozóan. A vizsgálat egy dinamikusabb, történeti nézőpontot alkalmaz, mely kifinomultabb képet mutat be a posztszocialista világról, rendszerezett leírást adva az országok közötti különbségekről. Az elemzés egy új módszertani megközelítést használ (a fuzzy halmazok ideáltípusainak elemzését – a fogalom magyarázatát ld. később), mely lehetővé teszi nagyszámú eset összehasonlítását anélkül, hogy a vizsgálat veszítene komplexitásából. A módszer alkalmazásával kapott eredmények rávilágítanak arra, hogy a posztszocialista országokban a gyermekgondozási politikák familiarista és nem-familiarista változatai egyaránt léteznek. A tanulmány azzal is hozzájárul a régió gyermekgondozási politikáira vonatkozó irodalomhoz, hogy a lezajlott változásokat a teljes átalakulási időszakra vonatkozóan tárgyalja és magába foglalja a készpénzes juttatások és a gyermekgondozási szolgáltatások egyidejű vizsgálatát is.

Tanulmányunkban az Európai Unió nyolc új tagországának – Cseh Köztársaság, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia – gyermekgondozási politikáját hasonlítjuk össze az 1989–2004 időszakra vonatkozóan. Tanulmányunk az első olyan munka, mely ilyen nagy számú posztszocialista országot választ a gyermekgondozási politikák dinamikus összehasonlító elemzéséhez. A vizsgált időszakban az említett országoknak hasonló kihívásokkal kellett

szembenézniük; a „Nyugattal való egyesülés” folyamata mindegyik ország esetében sikeresen lezajlott és egyszerre nyerték el EU-tagságukat. E hasonlóságok alapján arra számíthatnánk, hogy az egyes országokban hasonló szakpolitikákat találunk.

Az összehasonlító elemzés elvégzéséhez a tanulmány a fuzzy halmazok ideáltípusainak megközelítését alkalmazza, mely lehetővé teszi a gyermekgondozási politikák különbségeinek azonosítását, és különösen hasznos a *medium-n* összehasonlítások (közepes számú eset szisztematikus elemzésének) elvégzéséhez. A fuzzy halmaz megközelítés azt is lehetővé teszi, hogy a változás dinamikáját az évek során nyomon kövessük és a politikák új kombinációit azonosítsuk. A megközelítés nem azt vizsgálja, hogy a politikák bizonyos kombinációi megfelelnek-e egy létező tipológia Nyugaton kialakult ideáltípusának, hanem lehetővé teszi új szakpolitikai kombinációk feltárását. Ebben az értelemben az egész elemzés egy erős induktív elemmel rendelkezik, ugyanakkor nagyon pontos és szisztematikus. A módszer segítségével sikerült azt a problémát leküzdeni, mely a nyugati analitikus keret alkalmazásából eredt volna: egy ilyen koncepcionális elemzés a már kialakult fogalmak és jóléti modellek használatával fontos elemeket vehetett volna ki a kelet-közép-európai képből.

A tanulmány több részből áll. Először a gyermekgondozási politika vizsgálatánál alkalmazott összehasonlító megközelítés elméleti háttérét vázoljuk, melyet az összehasonlító elemzéshez használt szakpolitikai dimenziók kiválasztása követ. A tanulmány második részében leírjuk a fuzzy halmazok ideáltípusainak módszerét. A harmadik rész a halmazok kalibrálásának indoklását ismerteti. A negyedik részben bemutatjuk az empirikus eredményeket, rámutatunk az eltérésekre és szabályszerűségekre, és elvégezzük az országok csoportosítását.

Elméleti háttér

A gyermekgondozásról készült összehasonlító munkák fontos elemei annak a vitának, mely a jóléti államokkal és a szociálpolitikával foglalkozó kutatások fő iránya és a feminista kutatás között alakult ki (Esping-Andersen, 1990; Lewis, 1992; Orloff, 1993). Így számos tanulmány, mely figyelembe vette a jóléti állam és családpolitika kutatásának feminista kritikáját, elemzését a defamiliarizálás fogalmára alapozta (Esping-Andersen, 1999; Hantrais, 2004; Leitner, Lessenich, 2005). E kutatási vonal központi kérdése az, hogy a családpolitikai intézkedések különböző kombinációi hogyan befolyásolják a családon belüli függőségek erejét és típusait. A defamiliarizálás legnyilvánvalóbb példája az államilag biztosított, mindenki számára elérhető és olcsó gyermekgondozási szolgáltatások megléte, mely többek között lehetővé teszi a nők (mint elsődleges gondozók) számára, hogy csatlakozzanak a munkaerőpiachoz, és ezzel hozzájárul „kommodifikációjukhoz” (Orloff, 1993).

Míg a defamiliarizálás politikája az állam szerepvállalásának növelésével a gondozás felelősségét elmozdítja a családtól, a familiarista politikai intézkedések ennek pontosan az ellenkezőjét teszik. Mahon (2002)

Franciaország és Finnország családpolitikáinak intézményi fejlődése kapcsán úgy ír az „új familiarizmusról”, mint a defamiliarizálásra adott válaszról. Hantrais (2004) a nyugat-európai rendszerek vonatkozásában szintén neofamiliarista politikáról beszél, míg a posztszocialista országok esetében refamiliarizálásra ír. Ezekben az országokban az államilag biztosított gyermekgondozási szolgáltatások csökkentése mint „nagyobb választási lehetőség”, vagy mint a „gyermekgondozáshoz való jog” biztosítása jelenik meg. A régióban a familiarista politikák egyik példájának tekinthető a hosszú időszakon át fizetett szülői szabadság.

Mint azonban azt több más tanulmány bemutatta, a familiarizmus különböző „arcairól” vagy „változatairól” beszélhetünk (Haney, 2003; Leitner, 2003), mely nagymértékben függ attól, hogy milyen az állami tevékenység mértéke és típusa (vagy a piac által nyújtott szolgáltatások elérhetősége). Leitner (2003) négy különböző politikai kombinációt különböztet meg a familiarista és defamiliarista elemek jelenlétének függvényében: „implicit”, „explicit” és opcionális „familiarizmust”, valamint „defamiliarizmust”. Egyedül ez utóbbi típusnál tekinti a családpolitika alapvető céljának, hogy a gyermekgondozási szolgáltatások biztosításával lazítsa a család felelősségét a gyermekgondozásban. A kelet-európai gyermekgondozási politikák fejlődésének megértéséhez fontos az a felismerés, hogy a familiarizmus különböző változatokban létezik, mivel – ahogy azt korábban említettük – a szerzők e régiót gyakran egységes tömbként kezelik, és mindegyik országra vonatkozóan a refamiliarizmus trendjét hangsúlyozzák (Hantrais, 2004; Pascall, Lewis, 2004).

Egyáltalán nem mondhatjuk azonban azt, hogy valamennyi posztszocialista országban a gyermekgondozási politika familiarista irányú reformja ment volna végbe. Az államszocializmus örökségét a nők munkavállalásának magas aránya, általában magas szintű gyermekgondozási szolgáltatások, valamint az anyaság és a család bőkezű állami támogatása jellemezte. Az átalakulás kezdetén, ahogy az állam elkezdett kivonulni a szociálpolitikából, elkezdődött a defamiliarista politikák kurtítása, különösen az államilag nyújtott gyermekgondozási szolgáltatások területén. A költségvetési korlátok következtében a döntéshozóknak fontos dilemmákkal és kompromisszumokkal kellett szembenézniük. Ezekre a dilemmákra gyakran a családpolitika juttatásainak megnyirbálásával válaszoltak és indoklásul azt hangoztatták, hogy a nők feladata az anyaság és a gyermeknevelés (Domanski, 1992).

A régióra vonatkozó kutatás új áramlata ráirányította a figyelmet a nemek szerepének fontosságára a kelet-európai gazdasági átalakulások elemzésénél és különösen a gyermekgondozási politikát érintő reformok dinamikájának vizsgálatánál (Fodor et al., 2002; Haney, 2002; Aidukaite, 2004). A politikák átmeneti jellege és a politikai eredmények stabilitásának hiánya azonban megnehezítette a szisztematikus kutatást és az országok csoportosítását (Deacon, 1993; Ksiezopolski, 1999). Ez volt az egyik oka annak, hogy 1996-ban Esping-Andersen elutasította annak lehetőségét, hogy az általa felállított rezsimtípusokat a kelet-európai országok összehasonlító elemzéséhez használja, mivel azokat „a kísérletezés virtuális laboratóriumainak” tekintette (Esping-Andersen, 1996: 267).

Haney (2002) például a magyar jóléti állam jellemzőit liberálisként írja

le, de nem veszi figyelembe a nagy mértékben támogatott szülői szabadságot és a fejlett gyermekgondozási szolgáltatásokat. Hasonló problémák jelentkeztek a lengyel gyermekgondozási politika osztályozásánál is. Ez utóbbit általában konzervatívnak tekintik (Heinen, 1997), elsősorban a katolikus egyháznak az országban betöltött szerepe és pozíciója következtében. Pedig a pronatalista politikák kialakulása, mely a politikai elit vallásos irányultságát tükrözné, alig észrevehető Lengyelországban, szemben a világi Cseh Köztársasággal (Saxonberg, Sirovatka, 2006). A balti posztszocialista országok a korábbi kutatások során kevesebb figyelmet kaptak. Például csak nemrég készült el az a tanulmány, mely kimutatta, hogy Litvániában a gyermekgondozási politika sokkal kevésbé bőkezű, mint Észtországban és Lettországban (Aidukaite, 2004).

Tanulmányunk célja, hogy leküzdje ezeket az analitikus és empirikus akadályokat. Egyrészt az elemzésbe bevontuk a gyermekgondozási szolgáltatások vizsgálatát, mint a családpolitika egy olyan dimenzióját, melyet a korábbi kutatások nem tártak fel kellő mértékben. Korábban az országok közötti lehetséges eltéréseket sem tanulmányozták, ezért az empirikus adatok széles skálájának felhasználásával egy olyan megbízható összehasonlítást nyújtunk, mely bemutatja, hogy ezekben az országokban a gyermekgondozási politika különböző kombinációi léteznek. Annak érdekében, hogy kiküszöböljük a politikák időbeli változásából adódó instabilitás problémáját, az elemzés során a szinkron és diakron szempontok egyidejű bemutatására törekedtünk. Más szóval, a tanulmány nem csak az egyes országok között végzi el az összehasonlítást, hanem a különböző időpontok vonatkozásában is. Így bemutatható a változás dinamikája, a politikák alakulása és az országok közötti eltérések is. A következő részben azokat a dimenziókat írjuk le, melyek a gyermekgondozási politikákat alkotják, és melyek alapul szolgálnak a politikák különböző kombinációi közötti megkülönböztetéshez.

Gyermekgondozási szakpolitika – az összehasonlítás dimenziói

A jóléti politikák feminista kutatásai és a családpolitikák egyéb összehasonlító tanulmányai alapján (Kammerman, Kahn, 1981; Zimmermann, 1995; Gauthier, 1996; Harding, 1996), az elemzésnél a fizetett szülői szabadság és a napközbeni gyermekgondozás kategóriáit vettük alapul. Ez az a két elem, melyet a kutatások a gyermekgondozási politikák két legfontosabb pilléréként azonosítottak. Daly és Rake szerint „a két mutató, mely a legtöbbet árulja el arról, hogy az állami szakpolitikák hogyan viszonyulnak a gyermekgondozáshoz, az a szülők számára biztosított szülői szabadság (megkülönböztetve a szülési szabadságtól) és az államilag biztosított gyermekgondozási intézmények” (Daly, Rake, 2004: 51).

A gyermekgondozási politika e két területét négy dimenzión keresztül mutatjuk be: (a) a gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége; (b) a gyermekgondozási szolgáltatások minősége; (c) a fizetett szülői szabadság támogatottsága; és (d) elérhetősége. Az alábbiakban részletes leírással szolgálunk e négy dimenziót illetően.

TANULMÁNYOK

A gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége: A gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége tükrözi az állam szerepvállalását a kisgyermekes családok számára nyújtott szolgáltatások biztosításában (az általános iskola előtti korosztályra vonatkozóan). Ez az aspektus a gondozás helyéről is információt nyújt: ha az államilag nyújtott gyermekgondozási lehetőségek kiterjedtsége széleskörű, ez azt jelenti, hogy a gondozást az állam biztosítja; ha alacsony, a gyermekgondozási lehetőségek egyéb (a család vagy magán szervezetek által nyújtott) formáinak jelentősége megnő. Ezért a kiterjedtség dimenziója nagy jelentőségű a közintézmények (államilag biztosított) és magánszféra által nyújtott (általában az otthoni) szolgáltatások közötti kölcsönhatások vizsgálatánál (cf. Lewis, 1992; Orloff, 1993). Az üzleti alapon nyújtott gondozás kizárása ésszerű döntés, mivel az ilyen szolgáltatások aránya elenyésző ebben a régióban (Rostgaard, 2004). A gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtségét a tanulmányban az általános iskolás kor előtti gyermekoktatás nettó beiratkozási arányszámaival fejeztük ki.

A gyermekgondozási szolgáltatások minősége: A gyermekgondozási politika következő dimenziója a közintézményként működtetett óvodák szolgáltatásainak minősége. Minél magasabb az óvodák színvonala, annál nagyobb figyelmet fordít az állam a szülők számára nyújtott intézményi támogatás biztosítására. A jóléti állam elkötelezettsége a jó minőségű intézményes gyermekgondozás biztosítása iránt úgy fogható fel, mint a nő munkavállalás ösztönzésének, valamint a nemek (szülők) közötti egyenlőség, a társadalmi kohézió és a gyermekek esélyegyenlőségét előmozdító mutatója.

Mint arra Kamerman rámutat, „nincs elfogadott definíció vagy elfogadott normarendszer az egyes országok között a kisgyermekkorú nevelés és gondozás (ECEC) programjainak minőségét illetően, és a szakirodalom is csak kevés rendszerezett figyelmet fordít erre a tárgyra” (2003: 10). Tanulmányunkban az összehasonlítás elvégzéséhez az óvónő-gyermek arányt használjuk, mint az egyedül rendelkezésre álló mérőszámot. A minőség e mérőszáma komoly hatással van a gyermekek tanulási eredményeire is (Kvist, 1999). Mi több, ez egy olyan látható mutató, melyet maguk a szülők is megfigyelhetnek, és melynek alapján megítélhetik, hogy gyermekeikre (különösen a 3–6 évesekre) mennyi figyelem jut a gyermekgondozási szolgáltatásokban (Gornick, Meyers, 2003).

A fizetett szülői szabadság támogatottságának mértéke: A szülői szabadság funkciója változó annak időtartama és a juttatások mértéke szerint. Egyrészt szükség van szabadságra a szülés és a szoptatás első időszakának kipihenéséhez, ugyanakkor a szülői szabadság hosszú időszakai hozzájárulhatnak a nők gazdasági „deaktiválásához”.

A fizetett szülői szabadság támogatottsága a fizetett szabadság időtartamában és a fizetett összeg nagyságában fejezhető ki. Ez a két elem adja a támogatottsági index alapját. A mérés a fizetett szülői szabadság heteinek száma és a fizetett támogatás mértékének szorzatára épül (ez utóbbi szám azt fejezi ki, hogy a fizetett összeg az átlagos nettó havi bért milyen arányban pótolja). A mérés tartalmazza a szülési szabadsághoz

igénybe vehető hetek számát plusz a fizetett szülői szabadság teljes időtartamát.

Fontos megjegyeznünk, hogy a posztszocialista országokban ez a szülői szabadság két részből áll, melyet a továbbiakban „szülési szabadság”-nak és „kiterjesztett szülői szabadság”-nak fogunk nevezni. A szülési szabadság hossza változó, maximum 12 hét, és közvetlenül a gyermek születéséhez kapcsolódik, így általában nem lehet az apával megosztani. Ezután a szülői szabadság következik, mely egészen három évig tarthat. Az összehasonlításához az egygyermekes családokat vettük figyelembe. Végül ott, ahol egynél több rendszer létezik, a pontszámok összeadódnak, és az így kapott eredmény fejezi ki az állam átfogó erőfeszítéseit. E kalkuláció példáit az 1. táblázat mutatja be.

A fizetett szülői szabadság elérhetősége: Végül a fizetett szülői szabadság általános elérhetőségét vettük figyelembe. A kisgyermekükről gondoskodók számára nyújtott támogatások fontos információt nyújtanak ahhoz, hogy az állami politika gyermekgondozáshoz való viszonyát értékeljük. A fizetett szülői szabadság elérhetőségének elemzése tükrözi az állam hozzáállását ehhez a problémához: ha ezek a juttatások könnyen elérhetőek, akkor az állam elkötelezettsége e terület iránt jelentősnek tekinthető.

A támogatások elérhetőségének elemzésekor rá kell mutatnunk azokra a feltételekre, melyek mellett a juttatásokat a jogosult egyének igénybe vehetik. Általában ez arra a megkülönböztetésre épül, hogy a juttatás mindenki számára univerzálisan elérhető (alanyi jogon jár, állampolgárság vagy rezidens státus alapján), vagy szelektív (biztosítás-alapú), vagy reziduális (csak bizonyos jövedelmi határok alatt vagy rászorultság alapján jár) (Clasen, van Oorshot, 2002). A szülési és kiterjesztett szülői szabadság juttatásai esetében a helyzet összetettebb, mivel az egyes juttatásoknál különböző elveket alkalmazhatnak, és ez különböző kombinációk kialakulásához vezethet: például az alanyi jogon járó szülési szabadság kombinálható a kiterjesztett szülői szabadság biztosítás-alapú igénybevételével.

A továbbiakban ezeket a dimenziókat használjuk ahhoz a művelethez, melynek során az adatokat átalakítjuk fuzzy halmaz értékekké. Az ehhez alkalmazott módszertant a következő rész ismerteti.

A fuzzy halmazok ideáltípusainak elemzése – bevezetés

A jóléti állam (így a gyermekgondozási politika) kutatása akkor lehet eredményes, ha érzékenyen kezeli az egyes esetek közötti eltéréseket, és ebben világosan meghatározott fogalmi és elméleti szempontok vezérlik. A gyermekgondozási politika komplexitása módszertani szempontból azt jelenti, hogy a politika több dimenziójának (jelen esetben négynek) az egyidejű elemzésére van szükség, de az esetek számának növekedésével ez a feladat egyre nehezebb. A komplexitás tanulmányozására Lazarsfeld (1937) ajánlott fogalmi keretbe foglalt megoldást. Egy olyan elképzelést dolgozott ki, mely ugyanannak a jelenségnek a különböző típusait (példáit) az adott jelenséget alkotó attribútumok konfigurációja-

ként szemléli. Ennek értelmében minden típus rendelkezik saját specifikus attribútum-kombinációval.

Ragin (2000) a konfigurációs megközelítés formalizáltabb és szisztematikusabb megközelítését, a fuzzy halmazelmélet alkalmazását ajánlja. Tanulmányunk e megközelítés kiterjesztését, a fuzzy halmazok ideáltípusainak elemzését használja. A fuzzy halmazelmélet alkalmazása révén lehetővé válik nagyobb számú eset körültekintő összehasonlítása anélkül, hogy veszítenénk a gyermekgondozási politika komplexitására helyezett hangsúlyból. Mint Kvist bemutatja (1999; 2006), ez a típusú összehasonlító megközelítés sikeresen alkalmazható a szociálpolitika sokszínűségének, komplexitásának és változásának tanulmányozásához.

A cikkben alkalmazott megközelítés bevezeti a fuzzy halmazok fogalmát. A fuzzy halmaz egy empirikus jelenség megjelenítése, melyet az elméleti és a tárgyi tudásból eredő szabályok irányítanak. A fuzzy halmazok nem hagyományos változók csoportjai, hanem olyan kvalitatív jellemzőkből állnak, melyek meghatározzák a halmaz határait és kihatnak a halmaz tagsági függvényére. A kvalitatív jellemzőket a kalibráció folyamata során hozzuk létre. A fuzzy halmaz tartománya 0-tól (teljesen halmazon kívül) 1-ig tart (teljesen a halmazon belül), és ezek az értékek – ahol 0,5 a köztes határérték – adják egy jelenség kvalitatív határait. (A szó maga az angolban egyebek közt az „elmosódott határ” fogalmat fedi.) A halmaz kalibrálása azt jelenti, hogy meghatározzuk azokat a pontokat, melyek mentén az empirikus értékeket fuzzy halmaz értékekre fordítjuk le. Például a gyermekgondozás minőségének elméleti koncepcióját az óvónő–gyermek arány vizsgálatán keresztül jelenítjük meg. A gyermekgondozás minőségének halmazát ezután kalibráljuk néhány elméleti premissza (a gyermekek fejlődésével, kognitív képességeivel stb. való kapcsolat) és a rendelkezésre álló empirikus tudás alapján (a gyermekgondozási rendszereknél korábban azonosított magas vagy alacsony minőség alapján). A „valós” empirikus értékek – például hat gyermek per óvónő – lefordítódnak egy speciális fuzzy halmaz értékekre. (Ez elemzésünkben 1 volt, ami teljesen belül van a gyermekgondozási minőség halmazán.)

A fuzzy halmazelmélet alapfeltevése, hogy az empirikus jelenségek komplex természettel bírnak. Ez a konfigurációs jelleg abból az előfeltevésekből ered, hogy az elméleti konstrukciók ritkán írhatók le egy aspektussal (egy jellemzővel), és csak az esetek többszörös megközelítése biztosítja, hogy megfelelő képet kapjunk a kutatás folyamán. Egy példával élve: a gyermekgondozási politika egyik komponensének, a szülői szabadság elemzésének legalább két tényezőt kell figyelembe vennie: az elérhetőséget és a támogatottságot. Ez a két dimenzió képviseli azokat az aspektusokat, melyek az adott jelenséget (jelen esetben a szülői szabadságot) alkotják. A két dimenzió együtt négy kombinációt ad: alacsony elérhetőség és magas támogatottság, alacsony elérhetőség és alacsony támogatottság, magas elérhetőség és magas támogatottság, magas elérhetőség és alacsony támogatottság. A halmazok szélső értékeinek (0 és 1) konfigurációit mint weberi ideáltípusokat kezeljük. Ez a példa illusztrálja, hogy a halmazok különböző konfigurációi és szélső értékeik (0 és 1) alapján hogyan írhatók le a szülői szabadság különböző típusai.

Valamennyi logikailag lehetséges konfiguráció (a fenti példában négy)

úgynevezett „tulajdonságteret” (property space) hoz létre. Így a kétdimenziós tulajdonságtér elképzelhető mint egy négyzet, a háromdimenziós mint egy kocka, és így tovább. A tulajdonságteret az egyes sarkokat (azaz konfigurációkat) összekötő vonalak jelenítik meg. Ha a tulajdonságtér sarkait (konfigurációkat) weberi ideáltípusnak tekintjük, az empirikus esetek ebben a térben helyezkednek majd el, és valamilyen mértékben meg fognak felelni az ideáltípusoknak. A fuzzy halmazok ideáltípusainak alkalmazása azzal az előnnyel szolgál a kutató számára, hogy lehetővé teszi annak meghatározását, hogy egy adott eset melyik ideáltípusnak felel meg leginkább. Ily módon a módszer jelentős előrelépést jelent az empirikus valóság modellezése és tipologizálása terén. Ennek megfelelően, miután a gyermekgondozási politika releváns dimenzióit az elméletből meghatároztuk, az általuk alkotott konfigurációkat mint ideáltípusokat vizsgáljuk. Végül az egyes halmazokkal végzett műveletek eredményeként meghatározható, hogy az adott szakpolitika a gyermekgondozási politika melyik ideáltípusához áll a legközelebb.

A fuzzy halmazokat és értelmezésüket több szabály vezérli. A jelen tanulmányban használt műveletek a következők: a logikai tagadás valamint a „logikai és” műveletei. Mint korábban említettük, egy jelenség különböző mértékben van jelen egy fuzzy halmazban, így logikusan következik, hogy különböző mértékben hiányozhat is abból. Egy adott eset fuzzy halmaz tagsági értéke a nem-A halmazban megegyezik az 1-A halmazban felvett értékével (Ragin, 2000: 172). Például, ha a gyermekpolitika tagsági értéke a támogatottság T halmazban 0,6 (ahol a támogatottság halmazát a T betű jelöli, és ahol a nagybetű magát a halmazt jelenti), akkor ennek az esetnek az értéke 0,4 a nem-támogatottság t halmazban (melyet a t betű ír le, és ahol a kisbetűs írás a támogatottság halmaz tagadásának felel meg).

A logikai és (melyet itt a * szimbólum jelöl) akkor használatos, amikor kettő vagy több halmaz metszetét létrehozunk; tehát abban az esetben, amikor egy jelenséget két vagy több dimenzióval határozunk meg és egy kombinációnak tekintjük azt. Mint említettük, a halmazok szélső értékeinek konfigurációit weberi ideáltípusnak tekintjük. Például az elérhetőség és támogatottság két dimenziója a következő kombinációkat adják: e^*t , e^*T , E^*t , E^*T vagy egyszerűen megfogalmazva alacsony elérhetőség és alacsony támogatottság, alacsony elérhetőség és magas támogatottság stb. Ezt a műveletet a minimum szabály vezérli. Ez azt jelenti, hogy az ilyen halmazok tagsági értéke megegyezik a bármelyik halmaz által elért legalacsonyabb értékkel (amennyire megjelennek az E és T halmazban – a közösen lefedett terület). Így ha figyelembe vesszük az E^*T halmazok kombinációját, és az egyes esetek által elért 0,6 és 0,8 értékeket, ennek az esetnek a tagsági értéke az E^*T halmazok metszeténél 0,6.

A fuzzy halmazokkal végzett ilyen jellegű műveletek lehetővé teszik az egyes esetek komplex halmazkombinációkban betöltött tagságának megfelelő és gyors értékelését. Ehhez el kell végeznünk a tagsági fok értékelését a teljes tagság, és a nem-tagság logikailag lehetséges összes kombinációiban, a tulajdonságtér létrehozó halmazokra vonatkozóan. Logikailag a kombinációk száma 2^k , ahol a k a dimenziók számának felel meg. Esetünkben 6 lehetséges kombináció létezik. Az összehasonlítás lé-

nyege, hogy szembeállítsuk az empirikus bizonyítékokat az egyes ideáltípusokat képviselő kombinációkkal és megtaláljuk a legmagasabb tagsági értékkel bíró előfordulást (kombinációt). A tagság a kombinációban 0-tól 1-ig terjed. Ha eléri az 1-et, a vizsgált szakpolitika jellemzői nagyon közel esnek az ideáltípushoz. Mivel ez igen ritka helyzet, a politikák ideáltípusos kombinációja itt inkább analitikai eszközként szolgál. A módszer jellemzői jelentős előnyöket nyújtanak a gyermekgondozási politika változási dinamikájának tanulmányozásánál. Azt vizsgáljuk, hogy az egyes politikák mennyire felelnek meg a különböző ideáltípusoknak az egymást követő időpontokban ismételt elvégzett vizsgálatok alapján. Így lehetőségünk van arra, hogy nyomon kövessük a változásokat mind az egyes politika típusokon belül, mind a különböző politika típusok felé történő elmozdulások terén.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a fuzzy halmazok ideáltípusaira épülő megközelítés jelentős előnyöket nyújt a gyermekgondozási politika tanulmányozásánál. Lehetővé teszi a szakpolitikák világos fogalmi és elméleti irányvonalak mentén történő átlátható és szisztematikus mérését, az országok közötti összehasonlításoknál eszközt szolgáltat az országok csoportosításához, és az időben többször (a tanulmányban nyolcszor) megismételt alkalmazás pedig szilárd alapot nyújt a trendek leírásához. Tanulmányunkban e felsorolt előnyök mindegyikére építettünk.

A továbbiakban folytatjuk a gyermekgondozási politika elemzését. A gyermekgondozási politika négy alapvető dimenzióját már azonosítottuk. A következő lépés a halmazok kalibrálása a rendelkezésre álló elméleti és tárgyi tudás alapján, mellyel megteremtjük az alapját annak, hogy az adatokat fuzzy halmaz értékekre fordítsuk le.

A halmazok kalibrálása – a határértékek meghatározása

Tanulmányunknak ebben a részében meghatározzuk, hogy a kiterjedtség, minőség, támogatottság és elérhetőség dimenziói konkrétan mit jelentenek az egyes szakpolitikák esetében. A négy dimenzióra elvégzett kalibrálás eredményeit az 1. táblázat mutatja be.

A gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége: Az általános iskola előtti közoktatásba beíratott gyermekek arányára vonatkozóan a felső határértéket (teljesen a halmazon belül) 80 százaléknál határoztuk meg. Ezt a szintet jellemzően a skandináv, univerzális típusú családtámogatási politikánál találjuk, melyet az általános iskola előtti korosztály (3–6 év) szintje teljes lefedettsége jellemez (Kvist, 1999). Mint Hantrais (2004) rámutat, az ilyen magas szint indokolt, amikor a nők jelentős arányban aktívak a munkaerőpiacon. A köztes értéket 50 százalékos nettó beiratkozási aránynál határoztuk meg. Az összehasonlító tanulmányok azt jelzik, hogy az ehhez az értékhez tartozó szintek szerény lefedettségnek felelnek meg (Daly, Rake, 2004). Végül, a kiterjedtség halmazának alsó határértékét 20 százalékos beiratkozási aránynál húztuk meg. Ez a szint azt mutatja, hogy az állami intézmények csak nagyon marginális szerepet játszanak a gyermekgondozási politikákban (Gornick, Meyers, 2003).

A gyermekgondozási szolgáltatások minősége: A magasabb szintű minőségi értéket a 6-os arányszámnál határoztuk meg (6 gyermek/óvónő). Ez a szám a nagyon magas minőségi szintű gyermekgondozási szolgáltatások európai normáit tükrözi, mely a skandináv országokra jellemző (OECD, 2001; Gornick, Meyers, 2003). A meghatározott alsó szélsőérték a gyermek-óvónő arányra vonatkozóan 12. Ez a szint az EU szakértői által megfogalmazott és megvalósítandó minőségi célkitűzésre utal (EC, 1996). Az OECD ajánlásainak megfelelően, a köztes határérték a 9-es aránynál lett meghatározva (9 gyermek/óvónő) (OECD, 2001).

A fizetett szülői szabadság támogatottságának mértéke: A szülői szabadság összehasonlító kutatásaiból meríthetünk némi útmutatást (Gornick, Meyers, 2003; Daly, Rake, 2004). Összefoglalva, 12–16 hét szabadság tekinthető a minimumnak, némi fizetett támogatással, míg 14 hét volt a nemzetközileg elfogadott norma.¹ A szerzők egyetértenek abban, hogy az egyéves szülői szabadság a viszonylag mérsékelttől a magas szintűig terjedő támogatásnak felel meg. A szabadság kiterjesztése két vagy három évre (valamilyen szintű támogatással) már valóban bőkezű juttatásnak tekinthető.

Ennek megfelelően az alsó szélsőértéket 14 hétnél és az átlag nettó bér 30 százalékánál határoztuk meg. A köztes érték a Gornick és Meyers (2003) által leírt mérsékelt állami támogatásnak felel meg, azaz egy év alacsony támogatással (az átlag nettó bér 30 százaléka), melyet a szülési szabadság nagymértékben támogatott rendszere egészít ki (26 hét és teljes fizetés).

A szocialista országok úttörő szerepet játszottak a fizetett szülői szabadság (a kiterjesztett szabadság) bevezetésében, mely már az 1960-as évek végén és az 1970-es években elérhető volt. Ezért az elemzés felső szélső értéke, a szülői szabadság támogatottságának talán legbőkezűbb kombinációját jelenti, magas fokon támogatott szülési szabadsággal (52 hét teljes fizetéssel) plusz egy három éves kiterjesztett szülői szabadsággal, melyhez egységesen az átlag nettó bér 30 százalékának megfelelő támogatás társul. Ezek az ellátások különböző mértékben állnak rendelkezésre, melyet az elérhetőség dimenziója keretében tárgyalunk.

A fizetett szülői szabadság elérhetősége: A következő megközelítést javasoljuk: az elérhetőség értékeléséhez figyelembe vesszük a lefedettséget és a támogatás igénybevételéhez szükséges feltételeket. Más szóval elemezzük, hogy mely társadalmi csoportok jogosultak a támogatott szülői szabadságra, és milyen tényezők számítanak a jogosultság megállapításánál. A felső minőségi szélsőérték egy olyan helyzetet tükröz, ahol minden állampolgár (vagy rezidens) jogosult egy alapszintű juttatásra, és a hozzáférés alanyi jogon jár (nem feltételekhez kötött). Az alsó szélsőértéket az jellemzi, hogy az állam által nyújtott juttatás rászorultsági alapon jár (jövedelem-függő). Végül a köztes érték egy olyan helyzetet ír le, mely-

¹ Az Európai Unió Tanácsának 92/85/EEC irányelve, 1992. október 19. hozzáférés 2007. június 5. <http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992L0085:EN:HTML>

TANULMÁNYOK

ben a juttatás egyértelműen a hozzájárulás (a befizetett járulék) mértékétől függ. Így a jóléti támogatások típusainak egy hármas skáláját kapjuk: a támogatás járhat alanyi jogon (teljesen a halmazon belül), lehet hozzájáruláson alapuló (köztes érték), és végül szelektív (teljesen a halmazon kívül) (vö. Kvist, 1999). Ezt a három fő csoportot a kifinomultabb elemzés érdekében kisebb alcsoportokra bontottuk, melyek magukba foglalják az elvek kombinációját és figyelembe veszik az egyes csoportokban jellemző alkalmazásokat. A négy dimenzióra elvégzett kalibrálást az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat Az empirikus mutatók meghatározása és az adatok átalakítása fuzzy halmaz értékekké és verbális minősítéseké: gyermekgondozási politika

Empirikus mutató	Teljesen kívül	Majdnem, de nem teljesen kívül	Többé-kevésbé teljesen kívül	Sem kívül, sem belül	Többé-kevésbé teljesen belül	Majdnem, de nem teljesen belül	Teljesen belül
	0	0,01-0,24	0,25-0,4	0,50	0,51-0,75	0,76-0,99	1,00
A gyermekgondozási politika kiterjedtsége az óvodai beiratkozások arányában mérve	<20	20,10-35,00	35,10-49,9	50	50,10-65,00	65,10-79,90	>80
A családpolitika minősége az óvodai gyermek-óvónő arányában mérve	>12,00	10,51-11,99	9,10-10,50	9,00	7,51-8,99	6,10-7,50	<6,00
A szülői szabadság támogatottságának mértéke a súlyozott jövedelem-helyettesítés és a támogatások időtartamának indexében mérve ^a	<4,20	4,30-21,50	21,60-41,50	41,60	41,70-69,50	69,60-98,70	>98,80
A szülőknek nyújtott (szülési és gyermekgondozási) támogatások elérhetőségének alapelvei (reziiduális, szelektív, univerzális)	Jövedelem függő	Biztosítás	Biztosítás	Biztosítás	Alanyi jog	Alanyi jog	Alanyi jog
	Jövedelem-függő ^b	Jövedelem-függő	Biztosítás	Biztosítás (feltételek nélkül)	Jövedelem-függő	Biztosítás	Alanyi jog

Megjegyzés:

^a Számolását a szövegben megadott képlet alapján végzik: a fizetett szülési szabadság heteinek száma szorozva a jövedelem-helyettesítési aránnyal, majd ugyanaz a képlet, de a kiterjesztett szülői szabadságra (gyermekgondozási szabadság stb). Az alsó határértékhez az index $14 \times 0,3 = 4,2$, a felső határértékhez $(52 \times 1) + (156 \times 0,3) = 98,8$.

^b Az első sor: szülési szabadság; a második sor: szülői szabadság (kiterjesztett, gyermekgondozási stb).

Az empirikus anyag elemzése dimenziók szerint

A cikk ezen részében az adatokat azoknak az analitikai sarokszámoknak a felhasználásával elemezzük, melyeket a kalibrálás során állapítottunk meg, majd a négy dimenzió mindegyikében tanulmányozzuk a változások dinamikáját. A vizsgálati eredmények ilyen típusú bemutatása betekintést nyújt az empirikus eredményekbe és megfelelő kiindulópontként szolgál a konfigurációs elemzés elvégzéséhez, melynek során a vizsgált országokat ideáltípusok köré csoportosítjuk. Ezt követően mindegyik országot külön vizsgáljuk annak érdekében, hogy megállapíthassuk, melyek voltak a legfontosabb változások az egyes dimenziókban.

Mint azt a 2. táblázat mutatja, a változások általános mérlege a 3–6 év közötti gyermekek számára nyújtott gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtségét illetően Szlovákia kivételével mindegyik országban pozitív volt. Természetesen a kiinduló helyzet mindegyik országban más volt, és ennek alapján általában két csoportra oszthatjuk őket. Az első csoport, mely elég erős halmaztagsággal rendelkezik, olyan országokból állt, mint a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Magyarország. Észtország, mely szerény halmaztagsággal jellemezhető, valahol középen helyezkedett el, míg a többi balti ország, Szlovénia és Lengyelország (a leggyengébb tagsági pontszámmal; majdnem, de nem teljesen kívül) a halmaz másik oldalán volt. A következő 15 év során nem minden különbség maradt fenn. Míg Magyarország az egész időszak alatt megőrizte teljes tagságát, a Cseh Köztársaságnál némi csökkenés figyelhető meg az 1990-es évek elején. Ezzel egy időben Szlovákia az 1990-es évek közepén egészen a köztes határérték alá esett és azóta sem érte el az 1989-re jellemző szintet. Az 1990-es évek első felében általánosan hanyatlás figyelhető meg, mely legérősebben Litvániában, Lettországból és Lengyelországból jelentkezett. Ezt az időszakot követően több országban jelentős javulás következett be, a legjelentősebb Lettorság esetében, ahol az 1990-as években a beiratkozási arány a 20 százalékos szint alá esett (teljesen a halmazon kívül), de azután 2002-ben és 2004-ben majdnem a 80 százalékos arányig emelkedett (és elérte a teljes halmaztagságot). Ehhez hasonlóan Észtországban is nőtt a beiratkozási arány, bár 1989-ben a helyzet itt már eleve kedvezőbb volt, mint a többi balti államban.

2. táblázat A gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége:
fuzzy halmaz-tagság

Ország /év	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2002	2004
Cseh Köztárs.	1,00	0,76	0,87	0,93	0,97	1,00	1,00	1,00
Észtország	0,56	0,52	0,41	0,62	0,81	0,90	1,00	1,00
Magyarország	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Lettország	0,34	0,00	0,00	0,18	0,32	0,56	0,94	0,98
Litvánia	0,34	0,20	0,00	0,00	0,08	0,25	0,32	0,58
Lengyelország	0,21	0,08	0,07	0,13	0,19	0,24	0,28	0,33
Szlovákia	0,93	0,81	0,58	0,43	0,63	0,74	0,77	0,71
Szlovénia	0,40	0,39	0,52	0,63	0,66	0,75	0,61	0,54

Forrás: Az adatok forrásai a szerzőknél rendelkezésre állnak.

TANULMÁNYOK

A változások dinamikája a gyermekgondozási szolgáltatások minőségének dimenziójában (lásd 3. táblázat) egyáltalán nem nevezhető rendszeresnek vagy lineárisnak. A legalacsonyabb minőséget egyértelműen Lengyelországnál találjuk, ahol a szolgáltatás minősége végig alatta marad a küszöbértéknek, de a Cseh Köztársaságot is viszonylag állandó alacsony szint jellemzi. A balti országok csoportja azonban vezető helyet tölt be ebben a kategóriában és ez a vizsgált időszakban szinte állandónak tekinthető. Szlovákiánál és Szlovéniánál több eltérést és elmozdulást találunk. Míg 1993-ban Szlovéniában a gyermek/óvónő arányszám az óvodákban még 5 alatt volt, 1999-óta az ország halmazértéke 0. Magyarország, mely általában vezető helyet tölt be a többi három dimenzióban, itt alatta marad az alsó határértéknek, mely 12 gyermek per óvónő, és csak egyszer, 2004-ben közelíti meg a köztes határértéket (10 gyermek/óvónő). Általában kijelenthetjük, hogy a gyermekgondozási szolgáltatások minősége nem mondható magasnak ezekben az országokban.

3. táblázat A gyermekgondozási szolgáltatások minősége: fuzzy halmaz-tagság

Ország /év	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2002	2004
Cseh Köztárs.	0,00	0,28	0,00	0,08	0,11	0,00	0,00	0,00
Észtország	0,71	0,94	0,84	0,89	0,94	0,71	0,71	0,71
Magyarország	0,08	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,49	0,49
Lettország	0,71	0,72	0,82	0,73	0,73	0,74	0,61	0,23
Litvánia	0,71	0,99	1,00	0,84	0,84	0,84	0,71	0,71
Lengyelország	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Szlovákia	0,00	0,25	0,80	0,30	0,30	0,48	0,48	0,00
Szlovénia	0,55	0,46	1,00	0,25	0,52	0,00	0,00	0,00

Forrás: Az adatok forrásai a szerzőknél rendelkezésre állnak.

A szülői szabadság támogatottságának kifejezése (lásd 4. táblázat) jóval összetettebb feladatnak bizonyult, mivel egy kompozit indexet kellett kidolgoznunk a „nyers adatok” szintjén. Maguk a számolt értékek is nagyobb eltéréseket mutattak. Egyedül egy ország, Magyarország érte el a teljes tagságot. Már négy évtizeddel ezelőtt is Magyarország rendelkezett a legbőkezűbb családtámogatási rendszerrel a világon (Szikra, 2005). A keresettől függő juttatás (a gyermekgondozási díj) 2 évig jár, és ehhez társul az a támogatási rendszer, mely a három évnél fiatalabb gyermeket nevelő, biztosítási jogviszonnyal nem rendelkező személyeknek nyújt támogatást. 1996-ban ezeket a juttatásokat néhány évre drasztikusan csökkentették: a biztosítási alapon járó kiterjesztett szülői szabadságot eltörölték, és az egységes összegű támogatásra való jogosultságot jövedelemvizsgálathoz kötötték. Viszonylag magas pontszámot ért el a Cseh Köztársaság is, mely már az 1990-es években is meglehetősen bőkezű rendszerrel rendelkezett. Fontos megemlítenünk, hogy ez az ország az 1990-es évek közepén egy olyan alanyi jogon járó szülői szabadságot támogató rendszert vezetett be, melyet egészen a gyermek 4 éves koráig terjesztettek ki, mely a leghosszabb kiterjesztett szülői szabadságnak számít a világon. Szlovákia azonban, hasonló szintű juttatások mellett, a szülői szabadság lehetséges hosszát továbbra is három évben határozta meg.

1989 óta az országok egy jelentős csoportjánál javulást figyelhetünk meg. Például a függetlenné vált balti államok bevezették a három évre kiterjesztett (szülői) szabadságot, valamint Litvánia és Észtország lehetővé tette a biztosítási alapon járó szülői szabadság egy évre való kiterjesztését (Aidukaite, 2004). A három ország pontszámainál megfigyelhető különbségek a szülői szabadság idejére fizetett juttatások eltérő szintjéből is adódnak: Lettorszáiban a jövedelem-helyettesítési arány soha nem haladta meg az 5-10 százalékot, míg Litvániában ez a ráta 10-15 százalék között mozog, és a szülési szabadság időtartama is két héttel több.

Szlovénia 1993-ban javított támogatási rendszerén. Bár csak kétéves fizetett szülői szabadságot tett lehetővé, a fizetett támogatások a nem biztosítottak számára a nettó átlagkereset körülbelül 30 százalékának feleltek meg. Ez a jövedelem-helyettesítési arány csak a közelmúltban vesztett bőkezűségéből, amikor a támogatás szintjét egy egységes összegű juttatásban határozták meg, így az arány körülbelül 20 százalékának felelt meg. (Korábban a juttatások összegét a minimálbérhez kötötték.) Az elért pontszám azonban mégis viszonylag magas a 260–365 nap szülési szabadságnak köszönhetően, melyhez teljes fizetésnek megfelelő jövedelem-helyettesítő juttatás társul. Végül, Lengyelország esetében a szülői szabadsághoz kapcsolódó juttatások folyamatos emelkedését figyelhetjük meg.

4. táblázat A szülői szabadság támogatottságának mértéke: fuzzy halmaz-tagság

Ország /év	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2002	2004
Cseh Köztárs.	0,62	0,67	0,57	0,60	0,79	0,70	0,78	0,87
Észtország	0,29	0,59	0,47	0,35	0,35	0,42	0,43	0,41
Magyarország	1,00	1,00	1,00	1,00	0,94	1,00	1,00	1,00
Lettország	0,29	0,44	0,56	0,41	0,37	0,34	0,32	0,30
Litvánia	0,29	0,54	0,89	0,67	0,72	0,70	0,69	0,71
Lengyelország	0,26	0,49	0,48	0,43	0,46	0,49	0,49	0,52
Szlovákia	0,62	0,63	0,62	0,55	0,66	0,65	0,59	0,60
Szlovénia	0,15	0,15	0,73	0,74	0,72	0,74	0,69	0,68

Forrás: Az adatok forrásai a szerzőknél rendelkezésre állnak.

A szülői szabadság elérhetőségét illetően (lásd 5. táblázat) az általános tendencia az volt, hogy a juttatásokat valamennyi kisgyermekes család számára elérhetővé tegyék. Mint arra korábban utaltunk, sok országban egyszerre több rendszer létezik, például a biztosítottak és a nem biztosítottak számára. Így például Magyarország az 1990-es évek második felében a kiterjesztett szülői szabadságot egy ideig jövedelemvizsgálathoz köthette. Azok az országok, melyek az 1990-es évek elején vezették be a szülői szabadságot (mind például Lettország és Szlovénia), alanyi jogú juttatásként biztosították azt. Ezzel szemben Észtország az évek során egyre több csoportra terjesztette ki a biztosítási alapon járó juttatást, egészen addig, amíg 2002-ben be nem vezette az alanyi jogon járó gyermekgondozási támogatást. Lengyelországban 1983 óta változatlan a helyzet – ekkor vezették be a szülői támogatást – és ez azóta is jövedelemvizsgálathoz kötött. Lengyelországban továbbra sem jár alanyi jogon bizto-

sított pénzügyi támogatás a gyermekgondozáshoz: az anyasági támogatás feltétele az előzetes munkaviszony.

5. táblázat *A szülői szabadság juttatásainak elérhetősége: fuzzy halmaz-tagság*

Ország /év	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2002	2004
Cseh Köztárs.	0,40	0,40	0,40	0,40	1,00	1,00	1,00	1,00
Észtország	0,30	0,55	0,80	0,80	0,75	0,85	0,85	1,00
Magyarország	0,85	1,00	1,00	0,30	1,00	1,00	1,00	1,00
Lettország	0,30	0,40	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Litvánia	0,35	0,35	0,40	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Lengyelország	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20
Szlovákia	0,40	0,40	0,40	0,40	1,00	1,00	1,00	1,00
Szlovénia	0,40	0,40	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Forrás: Az adatok forrásai a szerzőknél rendelkezésre állnak

A cikk következő részében egy lépéssel tovább megyünk az elemzésben, és további általános következtetéseket vonunk le a szakpolitikák különböző típusait tükröző kombinációk változásait illetően.

Gyermekgondozási szakpolitika – konfigurációs elemzés

Fontos rámutatnunk arra, hogy a szakpolitikák csoportosításánál nem elegendő figyelembe venni a szakpolitikák egyetlen dimenzióját, mivel az ugyan lehetséges, hogy egy klaszter tagjai nagyon hasonlítsanak egymáshoz, de egy más dimenzióban például teljesen eltérhetnek. Ezért a szakpolitikákat mint meghatározott aspektusok konfigurációit kell elemeznünk.

A cikk a gyermekgondozási politika négy dimenzióját vizsgálja. Ez 16 lehetséges kombinációt nyújt. A tagságot minden halmaz kombinációban értékeltük és a legmagasabb értéket választottuk. A 6. táblázat év szerinti bontásban bemutatja a legmagasabb pontszámokat az egyes országok gyermekgondozási politikáinak dimenzióira vonatkozóan. Meg kell említenünk, hogy amikor a cikk Észtországot, Litvániát és Lettországot tárgyalja az 1989–91-es időszakot illetően, ezek az országok a Szovjetunió köztársaságai voltak; a Cseh Köztársaság és Szlovákia 1993-ig még Csehszlovákia részei voltak; Szlovénia pedig még Jugoszláviához tartozott (1989–91).

A legmagasabb elért pontszámok alapján a szakpolitikák 13 ideáltípusnak feleltek meg. Az egyes országokra vonatkozó legmagasabb értékeket év szerinti bontásban a 6. táblázat mutatja be.

A 6. táblázat értékei a következőképpen értelmezendők: a betűkombinációk illusztrálják a szakpolitika típusát, míg a zárójelben levő szám az ideáltípusnak való megfelelést írja le (minél nagyobb a szám, annál közelebb van a kombináció az ideáltípushoz). Például a magyarországi szakpolitika 1989-ben a K*m*T*E típushoz tartozott, így ezt a politikát a következő vonások jellemezték: a gyermekgondozási szolgáltatások széles körű kiterjedtsége (K) és a gyermekgondozási szolgáltatások alacsony

minősége (m), valamint a szülői szabadság magas támogatottsága (T) és univerzális elérhetősége (E). A magas pontszám azt mutatja, hogy ez a politika közel áll az ideáltípushoz. Mint korábban említettük, a fuzzy halmaz megközelítés érzékenyen reagál kétfajta változásra: amikor a tagság átkerül az egyik típusból egy másikba (a jelleg megváltozása), vagy amikor az ideáltípusnak való megfelelés arányában történik változás (a jelleg mértékének változása). Ez utóbbira példa a pontszám változása ugyanarra a kombinációra vonatkozóan (pl. Magyarország pontszáma a K*m*T*E kombinációban 1989-ben 0,85, majd 1991-ben 0,88 volt, ami azt jelenti, hogy 1991-ben jobban megfelelt az ideáltípusnak). Minőségi változásról akkor beszélhetünk, amikor a politika egy másik típus felé tolódik el (melyet egy másik kombináció képvisel).

6. táblázat *A gyermekgondozási politika ideáltípusokban elért fuzzy tagsági értékei*

Ország /év	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2002	2004
Cseh Köztárs.	K*m*T*e (0,60)	K*m*T*e (0,06)	K*m*T*e (0,57)	K*m*T*e (0,60)	K*m*T*e (0,79)	K*m*T*e (0,70)	K*m*T*e (0,78)	K*m*T*e (0,87)
Észtország	K*M*t*e (0,56)	K*M*T*E (0,52)	k*M*t*e (0,53)	K*M*t*E (0,62)	K*M*t*E (0,65)	K*M*t*E (0,58)	K*M*t*E (0,57)	K*M*t*E (0,59)
Magyarország	K*m*T*E (0,85)	K*m*T*E (0,88)	K*m*T*E (0,87)	K*m*T*E (0,87)	K*m*T*E (0,70)	K*m*T*E (1,00)	K*m*T*E (0,51)	K*m*T*E (0,51)
Lettország	k*M*t*E (0,66)	k*M*t*E (0,56)	k*M*T*E (0,82)	k*M*t*E (0,59)	k*M*t*E (0,63)	k*M*t*E (0,56)	K*M*t*E (0,61)	K*M*t*E (0,70)
Litvánia	k*M*t*E (0,71)	K*M*t*E (0,54)	k*M*T*E (0,60)	k*M*T*E (0,67)	K*M*t*E (0,72)	k*M*T*E (0,70)	k*M*t*E (0,68)	K*M*t*E (0,58)
Lengyelország	k*m*t*E (0,74)	K*m*t*E (0,51)	k*m*t*E (0,52)	k*m*t*E (0,57)	k*m*t*E (0,54)	k*m*t*E (0,51)	k*m*t*E (0,51)	k*m*t*E (0,58)
Szlovákia	K*m*T*E (0,60)	K*m*T*E (0,60)	K*M*T*E (0,60)	k*m*T*E (0,55)	K*m*T*E (0,63)	K*m*T*E (0,52)	K*m*T*E (0,52)	K*m*T*E (0,60)
Szlovénia	k*M*t*E (0,55)	K*m*t*E (0,54)	K*m*T*E (0,52)	K*m*T*E (0,63)	K*M*t*E (0,52)	K*m*T*E (0,74)	K*m*T*E (0,61)	K*m*T*E (0,54)

A kombinációk között voltak olyanok, melyek gyakrabban, de olyanok is, melyek csak egyszer fordultak elő. E módszertan használatának előnye az, hogy ahelyett, hogy a tényleges szakpolitikákat a már létező szakpolitikai típusokba próbálnánk besorolni, a bemutatott táblázatból megállapíthatjuk jellemzőiket, melyek alapján a szakpolitikák új típusait azonosíthatjuk. Így tanulmányunk megoldást kínál arra a módszertani problémára, mely abból adódhat, hogy a Nyugaton kialakult fogalmakat próbáljuk meg a posztszocialista országok leírására alkalmazni. Annak érdekében, hogy következtetéseink még rendszerezettebbek legyenek, négy fő csoportot különböztettünk meg.

A cikk alapvetően a gyermekgondozás megszervezésének két fő aspektusát vizsgálja: egyrészt azt, hogy a gyermekgondozás felelőssége hol koncentrálódik, másrészt pedig azt, hogy ezek a rendszerek hogyan segítik a nők kommodifikációját, azaz a munkaerőpiachoz való csatlakozását. Az első dimenzió a defamiliarizálás fokát vizsgálja: milyen mértékben ösztönzik a szakpolitikai intézkedések a „család gondozási funk-

cióját” (Leitner, 2003). A második referenciapont bevonásával pedig szeretnénk elmozdulni az egyszerű defamiliarizálási megközelítéstől, és azt elemezzük, hogy a különböző állami politikák hogyan segítik a fizetett munkához való hozzáférést. S bár így a vizsgált szakpolitikák tartalma lehetővé tenné, hogy a különböző kombinációkat a defamiliarizálás nyelvezetével írjuk le, úgy döntöttünk, hogy nagyobb hangsúlyt fektetünk arra, ami az állami gyermekgondozási politikák alapvető célját és lehetséges kimenetelét jellemzi, azaz azt vizsgáljuk, hogyan kezeli az állam a nők munkaerő-piaci kapcsolódásának (kommodifikációjának) problémáját azokban az esetekben, ahol a nőkre továbbra is mint elsődleges gondozókra tekintenek.

A cikk bizonyítja, hogy a posztoszocialista országokban nincs egy egységes, a familiarizálás irányába mutató tendencia a szakpolitikák terén, mivel az egyes országok a familiarizálás eltérő útjait követték, míg mások a szakpolitikák defamiliarizálási elemeit erősítették. Az általunk végzett osztályozás részben egybeesik a gyermekgondozási politikákról készült néhány legfrissebb elméleti leírással (Leitner, 2003), így a Kelet-Közép-Európáról íródott munkákkal is (Saxonberg, Sirovatka, 2006). Megközelítésünk újdonságát az adja, hogy a defamiliarizálás vs. familiarizálás kettségét (továbbá ezek különböző változatait) az állam munkaerővel kapcsolatos politikáinak megnyilvánulásai szempontjából is vizsgáljuk. Ez különösen fontos Kelet-Közép-Európa vonatkozásában, ahol 1989 után a munkanélküliség új problémaként jelent meg. Sok szerző szerint a refamiliarizálás politikája fontos eszköznek bizonyult a munkanélküliség problémáinak kezelésében; mivel a nők voltak a gyermekgondozás fő teherviselői, kevésbé voltak képesek belépni (vagy újra bekapcsolódni) a munkaerőpiacra. A fentiekben felsorolt okok alapján cikkünkben négy szakpolitika típust különböztetünk meg: az implicit és explicit familiarizmus, a női mobilizáció és az átfogó támogatás modelljeit.

A vizsgált országoknál két olyan országcsoport van, ahol a különböző gyermekgondozási politikák kombinációi a gyermekgondozás felelősségét a családon belül koncentrálnak. Az első csoportot az explicit familiarizmus (K*m*T*E) fogalom mögé csoportosíthatnánk, ide tartozik a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Szlovénia. Ebben a modellben az állami politika alapvetően a hagyományos családmodellt támogatja. Így a fizetett szülői szabadság hosszabb (általában 2-4 év), és a szülői szabadsághoz kapcsolódóan fizetett juttatások is ennyi ideig járnak. Az állam – mivel a gyermekgondozást a családokon belül ösztönzi – nem támogatja a gyermekgondozási intézmények semmilyen formáját. A nők alapvető feladatát a gyermekgondozásban látják, és arra ösztönzik őket, hogy ezt a gondozási feladatot otthon gyakorolják (hosszú fizetett szabadságok), ezért a szülési szabadság lejárta után is még sokáig jár a támogatás (kiterjesztett szülői szabadság). Az ilyen szakpolitikák ideáltípus-kombinációja a következő lenne: alacsony pontszám a gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége és minősége kategóriákban, és magas a gyermekgondozás támogatottsága és a támogatások elérhetősége vonatkozásában (k*m*T*E). Az ehhez legközelebb eső kombináció, mely többször megismétlődött, csak annyiban különbözik, hogy a gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége is magas pontszámmal rendelkezik. A gyermekgon-

dozási szolgáltatások alacsony minősége és az otthoni gondozás kiterjedt támogatása a gyermek első néhány életévében azt jelzi, hogy a gyermekgondozás a családon belül zajlik, és kevésbé fontos a lehetséges pénzkeresők (azaz a nők) kommodifikációja.

A második familiarista kombináció az implicit familiarizmus. Ez a modell ténylegesen csak Lengyelországban figyelhető meg, mely mind a négy dimenzióban alacsony pontszámot ért el ($k^*m^*t^*e$). A szakpolitikák reziduálisak, formailag semlegesek, és arra a feltételezésre épülnek, hogy a családot ne zavarják meg a gyermeknevelésben. Nem deklarálják, hogy a gyermeknevelés felelőssége hol koncentrálódjon, és a nők munkavállalását sem ösztönzik explicit eszközökkel. De a munkaerőpiacot jellemző nemek közötti egyenlőtlenség, valamint a megfizethető és elérhető (akár piaci alapon nyújtott) gyermekgondozási szolgáltatások hiánya azt eredményezi, hogy a gyermekgondozás szinte teljesen a családi szférán belül marad.

Az esetek harmadik csoportja olyan országokból áll, ahol alacsony a szülői szabadsághoz kapcsolódó támogatás mértéke, de a többi dimenzióban magas értékek találhatók ($K^*M^*t^*E$). Ebben a csoportban nemcsak a gyermekgondozási szolgáltatásokat igénybe vevő gyermekek aránya magas, de a szolgáltatások minősége is. S bár a szülői szabadság alanyi jogon jár, mivel a támogatás nem túl bőkezű, nem feltétlenül ösztönzi arra a szülőket (azaz a nőket), hogy felhagyjanak fizetett munkájukkal. Ez az eset áll fenn két balti állam – Észtország és Lettország – egyes pontszámainak esetében, bár a vizsgált időszak végén e politikák felülvizsgálata zajlott. Ezt a típust női mobilizációs típusnak nevezhetjük, mivel a támogatott szülői szabadság kevés hatással van arra, hogy a gondozás felelőssége a családon belül maradjon, és több figyelmet kap a kommodifikáció, azaz a munkaerőpiachoz való kapcsolódás támogatása.

Az utolsó típusnál a szakpolitika mindegyik dimenzióban magas pontszámokkal rendelkezik ($K^*M^*T^*E$). Ez azt jelenti, hogy a családok több fronton kapnak támogatást, és eldönthetik, hogy a fizetett foglalkoztatás és a gyermekgondozás melyik kombinációját választják. De abban az esetben, ha jó minőségű gyermekgondozási szolgáltatások állnak rendelkezésre és a családnak két jövedelemre van szüksége, ez a szakpolitika-kombináció alapvetően a kétkeresős családokat támogatja. Ez az eset nagyon ritka a csoportba tartozó országoknál, és csak Litvánia és Magyarország közelíti meg ezt a modellt. Amikor itt a családok szembe találják magukat a „gyermekgondozás problémájával”, több alternatívából választhatnak, mivel a szakpolitika összetettebb és többcélú. Ezért ezt a szakpolitika kombinációt átfogó támogatási modellnek neveztük el. Más szóval a családok és a nők egyrészt támogatást kapnak ahhoz, hogy ellássák gyermekgondozási feladataikat, ugyanakkor fel is mentik őket a feladat alól, és ez arra is lehetőséget nyújt, hogy a családon belül két keresőt mobilizáljanak. Az előző csoport (női mobilizáció) szintén támogatja a kétkeresős családmodellt, de az otthoni gyermekgondozás bőkezű ösztönzőinek hiánya miatt ott erősebb a mobilizációs hatás.

A továbbiakban mindegyik országról rövid leírást nyújtunk, utalva a szakpolitika változási dinamikájára és az egyes modellekhez való tartozásukra.

A gyermekgondozási politikák változásainak elemzése

A Cseh Köztársaság az 1989–95-ös időszakban abba a csoportba tartozott, melyet a szülői szabadság magas fokú (de nem széles körű) támogatottsága, valamint a gyermekgondozási szolgáltatások széles körű kiterjedtsége és gyenge minősége jellemzett (női mobilizáció modell). A tagsági pontszámok ebben az időszakban szerénynek mondhatók. Az 1997–2004-es időszakban a gyermekgondozási politika azonban elmozdult abba a csoportba, mely hasonló jellemzőkkel rendelkezik, mint az előző csoport, de különbözik abban, hogy a támogatások széles körben elérhetőek (explicit familiarizmus). A csoportban elért tagsági érték 1999-től növekedést mutat és a vizsgált időszak végére a cseh gyermekgondozási politika nagyon közel került ehhez az ideáltípushoz.

A Szlovák Köztársaság családpolitikája Csehszlovákia szétesése után bizonyos fokig hasonlított a cseh mintához. Így az általunk elemzett időszak elején az országok pontosan ugyanannak az ideáltípusnak feleltek meg (női mobilizáció). 1993-ban és 1995-ben eltérő utakat követtek, majd az 1997–2004-es időszakban ismét egy csoportba kerültek, amikor a szlovák gyermekgondozási politika elmozdult az explicit familiarizmus modellje felé. Bár csak kismértékben felelt meg az ideáltípusnak (mely eltérő értelmezéseket is eredményezhet), az ország által képviselt politika ennek a modellnek az általános ismérveit mutatta.

Szlovénia gyermekgondozási politikája is változáson ment keresztül: 1989–91-től az implicit familiarizmus ideáltípusa jellemezte, majd 1995-től az explicit familiarizmus modellhez állt közel. 1999-től azonban csökkent a politikai ideáltípusnak való megfelelése.

A lengyel gyermekgondozási politikát illetően a következő trendeket figyelhetjük meg: a vizsgált időszak jelentős részében Lengyelország ahhoz a csoporthoz tartozott, melyet a gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtségének és minőségének alacsony szintje, a támogatások szűkössége és nagyon korlátozott elérhetősége jellemzett ($k^*m^*t^*e$). Tagsági értéke ebben a csoportban azonban 1993-tól általában alacsony volt. Bár 2004-ben a politika átkerült abba a csoportba, melyet magas fokú támogatottság jellemez ($k^*m^*T^*e$), ezt a fajta politikát az egész időszakra vonatkozó megfigyelések alapján mégis az implicit familiarizmus csoportjához sorolhatjuk.

Észtországban a gyermekgondozási politika változásai gyakoribbak és mélyrehatóbbak voltak. 1991-ben Észtország politikája ahhoz a csoporthoz tartozott, melyet a gyermekgondozási szolgáltatások széles körű kiterjedtsége és magas minősége, de a támogatások alacsony szintje és korlátozott elérhetősége jellemzett ($K^*M^*t^*e$), majd átlépett abba a kategóriába, melyet a széles körű kiterjedtség, magas minőség, nagyfokú támogatottság és elérhetőség határoz meg ($K^*M^*T^*E$). 1995 után átkerült abba a csoportba, melyet a gyermekgondozási szolgáltatások széles körű kiterjedtsége és jó minősége, a támogatások széles körű elérhetősége, de nem magas mértéke jellemez ($K^*M^*t^*E$). Észtország esetében a tagsági értékek alacsonyak voltak, ezért a korai trendek nehezen értékelhetők, de 1995 óta politikája a női mobilizáció típusú modellhez hasonlítható.

A második balti állam, Lettország gyermekgondozási politikájára a

kontinuitás hiánya volt jellemző. Az 1989–91-es időszakban a gyermekgondozási szolgáltatások széles körű kiterjedtsége és magas minősége volt meghatározó, a támogatások alacsony foka és korlátozott elérhetősége mellett (K*M*t*e). Az ország 1993-ban átkerült egy olyan csoportba, melyet az előzőtől eltérően magas fokú támogatottság jellemez (K*M*T*e). Az ezt követő két időszakban a lett gyermekgondozási politika elmozdult annak a típusnak az irányába, melyet a szolgáltatások alacsony kiterjedtsége és jó minősége jellemez, alacsony és korlátozottan elérhető támogatásokkal (k*M*t*e). Az 1999–2002 időszakban ismét változott a helyzet. A tagsági értékeket illetően a gyermekgondozási politika különböző mértékben felelt meg az ideáltípusoknak: az 1989, 1993 és 2004 években a politika majdnem, de nem teljesen belül volt, míg a fennmaradó években többé kevésbé belül volt. E komplexitások alapján Lettország gyermekgondozási politikáját elhelyezhetjük ugyan a női mobilitáció típusban, de csak az 1999–2004 időszakra vonatkozóan.

Az utolsó balti ország, Litvánia szintén e csoport tipikus vonásait mutatja. Így a gyermekgondozási politika gyakran változtatta helyét az egyes klaszterek között. A gyermekgondozási politika különböző mértékben felelt meg az ideáltípusoknak, de ez a megfelelés általában szerénynek mondható. Itt is csak egy időszakra – az 1990-es évek második felére – határozható meg a politika típusa. Litvánia a gyermekgondozási politika átfogó támogatási modelljének különböző variánsait követte.

Mindeközben Magyarország abban a politika típusban maradt, melyet egyrészt a gyermekgondozási szolgáltatások gyenge minősége, másrészt a szülőknek nyújtott juttatások magas szintű támogatottsága és elérhetősége jellemez, az egész vizsgált időszakra vonatkozóan. (Ez alól kivétel az 1997-es év, amikor a családpolitikai támogatásokat jelentősen csökkentették.) A tagsági pontszámok 1995-ig, majd 1999-ben tartósan magasak és stabilak voltak (teljesen belül, mely az egyedüli ilyen eset). 1997-ben és 2002–04-ben a pontszámok alacsonyabbak voltak, különösen az utóbbi esetben, amikor az értékek megközelítették a köztes értéket. Ez különböző értelmezéseket tehet lehetővé, és úgy tűnik, hogy az 1989–97-es időszakban inkább az explicit familiarizmus modelljéről beszélhetünk; majd 2002-től a gyermekgondozási politika átfogó támogatási típusáról. E döntésünk alapvetően abból ered, hogy jelentős javulás következett be a gyermekgondozási szolgáltatások minőségében, és ez Magyarországot ehhez a csoporthoz viszi közelebb. Így fontos következtetésként megállapíthatjuk, hogy ha nagyon kis mértékben is, de mind Magyarország, mind Litvánia az átfogó támogatási típusnak felel meg.

A 7. táblázat bemutatja az egyes esetek előfordulását a hozzájuk rendelt gyermekgondozási politika típusa szerint. Mint említettük, a csak esetlegesen tekinthető kombinációkhoz nem kapcsolunk elnevezést.

TANULMÁNYOK

7. táblázat *A kelet-közép-európai gyermekgondozási politikák osztályozása*

Év	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2002	2004
Cseh köztárs.	Női mobilitáció	Női mobilitáció	Női mobilitáció	Női mobilitáció	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus
Észtország	K*M*t*e	K*M*T*E	K*M*t*E	Női mobilitáció	Női mobilitáció	Női mobilitáció	Női mobilitáció	Női mobilitáció
Magyarország	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	K*m*T*e	Explicit familizarizmus	Átfogó támogatás	Átfogó támogatás
Lettország	K*M*t*e	K*M*t*e	K*M*T*E	K*M*t*E	k*M*t*E	Női mobilitáció	Női mobilitáció	Női mobilitáció
Litvánia	K*M*t*e	K*M*T*e	K*M*T*e	Átfogó támogatás	Átfogó támogatás	Átfogó támogatás	Átfogó támogatás	Átfogó támogatás
Lengyelország	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus
Szlovákia	Női mobilitáció	Női mobilitáció	K*M*T*e	K*m*T*e	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus
Szlovénia	Implicit familizarizmus	Implicit familizarizmus	K*m*T*E	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus	Explicit familizarizmus

Következtetések

Az elemzés annak a kérdésnek az elméleti tárgyalásával indult, hogy miért szükséges az új EU-tagországok gyermekgondozási politikáinak összehasonlítása, és ehhez milyen lehetőségek állnak rendelkezésünkre. Miután azonosítottuk az eddigi kutatások fő kérdéseit és problémáit, úgy gondoltuk, hogy az összehasonlító tanulmányok során a fuzzy halmazokon alapuló megközelítés hasznos eszközt nyújt a posztszocialista országok szociálpolitikájának szisztematikus elemzéséhez és az elemzés során felmerülő problémák megoldásához. Miután leírtuk és megindokoltuk a halmazok kalibrálásának folyamatát, bemutattuk az empirikus eredményeket, melyet a változási dinamikák elemzése követett. Ennek alapján végül elvégeztük az országok csoportosítását, a megfelelő analitikai elnevezések szerint.

Mint arra a cikk elméleti részében utaltunk, a kelet-közép európai jóléti politikákat vizsgáló, korábbi tanulmányok vagy egységes tömbként kezelték ezeket az országokat, vagy a Nyugaton korábban megalakított kereteket alkalmazták az összehasonlításhoz, melynek eredményeként gyakran születtek ellentmondásos eredmények. A fuzzy halmazok ideáltípusaira épülő megközelítés fő előnye, hogy lehetővé teszi olyan objektív elemzések elvégzését, melyeket nem befolyásolnak a már létező fogalmi keretek, és létrejön annak a lehetősége, hogy új típusú politikákat tárjunk fel. A módszer alkalmazása révén be tudtuk mutatni azt a sokszínűséget, mely a vizsgált országok csoportját jellemzi. Például az egyik

legáltalánosabb megfigyelés az a különbség, mely Lengyelország és Magyarország családpolitikáit jellemzi. Lengyelországban a közintézmények csak nagyon gyenge színvonalon biztosítanak gyermekgondozási szolgáltatásokat és az állam pénzügyi segítséget is csak korlátozott mértékben nyújt a kisgyermekes szülők számára. Ezzel szembeállíthatjuk Magyarországot például, ahol széleskörűen rendelkezésre állnak a viszonylag magas színvonalú gyermekgondozási intézmények és ehhez a szülői szabadságot bőkezűen támogató családpolitikai rendszer társul.

A különbségek megragadásához a tanulmány a gyermekgondozási politika négy modelljét azonosította, melyek a következők: explicit familiarizmus, implicit familiarizmus, női mobilizáció és átfogó támogatás. Az országokat a következőképp csoportosítottuk: a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Szlovénia az explicit familiarizmus modellhez sorolható, Észtország és Lettország a női mobilizáció politika típust képviselte, Litvánia és Magyarország az átfogó támogatás modelljére jellemző gyermekgondozási politikát folytatja, míg a gyermekgondozási politika Lengyelországban az implicit familiarizmus modelljéhez hasonlítható.

Egy további fontos megállapítás, hogy a szakpolitikákat számos minőségi és mennyiségi változás jellemzi. Ez különösen szembeötlő azoknál az országoknál, melyek a szovjet blokk összeomlása után jöttek létre (különösen a balti államok esetében). Ennek következtében az átmenet kezdeti időszakában a szakpolitikákban számos elmozdulás figyelhető meg, melyek a különböző módosítások és „próba - szerencse” alapú stratégiák eredményeként jöttek létre (Offe, Preuss, 1998). Fontos azonban arra rámutatnunk, hogy az átmenet későbbi korszakában már a politikák konszolidációjáról beszélhetünk – körülbelül a vizsgált időszak közepétől, amikor a változások már nem olyan gyorsasággal zajlottak, illetve a politikák stabilizálódtak. Ez nemcsak arra vonatkozik, hogy egy politikát melyik politika-típushoz soroljuk, hanem bizonyos mértékig arra is, hogy a politika mennyire felel meg egy adott ideáltípusnak. A nyolc országból három ország nemcsak hogy egy politika-típuson belül maradt az utolsó három-négy vizsgált időpontban, de közelebb is került ahhoz, hogy megfeleljen az adott ideáltípusnak.

Az országok között arra vonatkozóan is kimutathatók különbségek, hogy mennyire jellemezte őket a hibridizáció. Míg a Cseh Köztársaság esetében például az explicit familiarizmus típusnak való megfelelés értéke az 1997-es 0,79-ről 2004-ben 0,87-ra emelkedett, Szlovénia esetében ez az érték 1999-ben még 0,74 volt, de 2004-ben már csak 0,54. Bár a szlovén gyermekgondozási politika – néhány más ország példájához hasonlóan – még talán mindig változóban van, a stabilitás irányába mutató általános tendenciák azonban igen ígéretesek. Az itt megfigyelhető stabilitás egyúttal megteremti annak lehetőségét, hogy a régió jóléti politikáit elemezzük és időtállóbb következtetéseket fogalmazzunk meg. A cikk az első lépést jelenti ebbe az irányba, és a szakmai vitákhoz való hozzájárulása abban rejlik, hogy a hagyományos elképzelések helyett a kelet-közép-európai politikák változatosságát mutatja be.

Fordította Juhász Katalin

Irodalom

- Aidukaite, J. (2004) *The Emergence of the Post-Socialist Welfare State: the Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. Stockholm: Södertörns Högskola.
- Clasen, J. and van Oorshot, W. (2002) 'Changing Principles in European Social Security', *European Journal of Social Security* 4 (2): 89–114.
- Daly, M. (1994) 'Comparing Welfare States: Towards a Gender Friendly Approach', in D. Sainsbury (ed.) *Gendering Welfare States*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage.
- Daly, M. and Rake, K. (2004) *Gender and the Welfare State*. Cambridge: Polity Press.
- Deacon, B. (1993) 'Developments in Eastern European Social Policy', in C. Jones (ed.) *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. London and New York: Routledge.
- Domanski, H. (1992) *Zadowolony Niewolnik? Studium O Nierownosciach Miedzy Mezczyznami I Kobietami W Polsce*. Warsaw: Instytut Filozofii I Socjologii, Polska Akademia Nauk.
- EC (1996) *Quality Targets in Services for Young Children: Proposals for a Ten Year Action Programme*. Luxembourg: European Commission.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. London: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (ed.) (1996) *Welfare States in Transition*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage.
- Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferge, Zs. (1992) 'Social Policy Regimes and Social Structure. Hypothesis about the Prospects of Social Policy in Central-Eastern Europe', in Z. Ferge and I. E. Kolberg (eds) *Social Policy in a Changing Europe*. Boulder, CO: Campus and Westview.
- Fodor, E., Glass, C., Kawachi, J. and Popescu, L. (2002) 'Family Policies and Gender in Hungary, Poland and Romania', *Communist and Post-Communist Studies* 35: 475–90.
- Gauthier, A. H. (1996) *The State and the Family: a Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Gornick, J. C. and Meyers, M. K. (2003) *Families that Work. Policies for Reconciling Parenthood and Employment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Haney, L. (2002) *Inventing the Needy: Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. Berkeley: University of California Press.
- Haney, L. (2003) 'Welfare Reform with a Familial Face. Families of a New World', in L. Haney and L. Pollard (eds) *Gender, Politics, and State Development in a Global Context*, pp. 159–78. New York and London: Routledge.
- Hantrais, L. (2004) *Family Policy Matters: Responding to Family Change in Europe*. Bristol: Policy.
- Harding, L. F. (1996) *Family, State and Social Policy*. Basingstoke and London: Macmillan.
- Heinen, J. (1997) 'Public/Private. Gender, Social and Political Citizenship in Eastern Europe', *Theory and Society* 26 (4): 577–97.
- Jenson, J. and Sineau, M. (2001) *Who Cares? Women's Work, Childcare, and Welfare State Redesign*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kammerman, S. (2003) 'Welfare States, Family Policies, and Early Childhood Education, Care and Family Support', Consultation Meeting on Family Support Policy in Central and Eastern Europe. Budapest: UNESCO and Council of Europe.
- Kammerman, S. and Kahn, A. J. (1981) *Childcare, Family Benefits, and Working Parents: a Study in Comparative Policy*. New York: Columbia University Press.

- Ksiezopolski, M. (1999) *Polityka Społeczna. Wybrane Problemy Porównania Międzynarodowych*. Katowice: Śląsk.
- Kvist, J. (1999) 'Welfare Reform in the Nordic Countries in the 1990s: Using Fuzzy-set Theory to Assess Conformity to Ideal Types', *Journal of European Social Policy* 9 (3): 231–52.
- Kvist, J. (2006) 'Diversity, Ideal Types and Fuzzy Sets in Comparative Welfare State Research', in B. Rihoux and H. Grimm (eds) *Innovative Comparative Methods for Policy Analysis: Beyond the Quantitative–Qualitative Divide*, pp. 167–84. New York: Springer.
- Lazarsfeld, P. (1937) 'Some Remarks on Typological Procedures in Social Sciences', *Zeitschrift Für Sozialforschung* 6: 119–39.
- Leitner, S. (2003) 'Varieties of Familialism. The Caring Function of the Family in Comparative Perspective', *European Societies* 5 (4): 353–75.
- Leitner, S. and Lessenich, S. (2005) '(In-)Dependence and Dependent Variable: Conceptualising and Measuring "De-familisation". Exploring the Dynamics of Reform: the Dependent Variable Problem in Comparative Welfare State Analysis', paper presented at the conference on Exploring the Dynamics of Reform (May), University of Stirling, UK.
- Lewis, J. (1992) 'Gender and the Development of Welfare State Regimes', *Journal of European Social Policy* 2 (3): 159–73.
- Mahon, R. (2002) 'Childcare: Toward What Kind of "Social Europe?"', *Social Politics* 9 (3): 343–79. OECD (2001) *Starting Strong: Early Childhood Education and Care*. Paris: OECD.
- Offe, C. and Preuss, U. K. (1998) *Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Orloff, A. S. (1993) 'Gender and the Social Rights of Citizenship: the Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States', *American Sociological Review* 58: 303–28.
- Pascall, G. and Lewis, J. (2004) 'Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe', *Journal of European Social Policy* 33 (3): 373–94.
- Ragin, C. (2000) *Fuzzy-set Social Science*. Chicago, IL and London: The University of Chicago Press.
- Rostgaard, T. (2004) *Family Support Policy in Central and Eastern Europe – a Decade and a Half of Transition*. Paris: UNESCO.
- Sainsbury, D. (1994) 'Women's and Men's Social Rights: Gendering Dimensions of Welfare States', in D. Sainsbury (ed.) *Gendering Welfare States*, pp. 150–69. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage.
- Saxonberg, S. and Sirovatka, T. (2006) 'Failing Family Policies in Eastern Europe', *Journal of Comparative Policy Analysis* 8 (2): 185–202.
- Szikra, D. (2005) 'Family and Child Support in a Postcommunist Society: Origins of the Mixed Hungarian Welfare Capitalism', in M. Cain, N. Gelazis and T. Inglot (eds) *Fighting Poverty and Reforming Social Security: What can Post-Soviet States Learn from the New Democracies of Central Europe?* Washington, DC: Woodrow Wilson International Center.
- Zimmermann, S. L. (1995) *Understanding Family Policy*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage.